

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-24-31>

УДК 130.2+37.031.1

Теодор АДОРНО**НОТАТКИ ПРО ГУМАНІТАРНУ НАУКУ ТА ОСВІТУ¹**(переклад, анотація і примітки Віталія Брижніка)²**Анотація**

Статтю «Нотатка про гуманітарну науку та освіту» німецький соціально-філософ Теодор Адорно, представник критичної теорії суспільства, опублікував 1962 року. У цій філософсько-освітній роботі Теодор Адорно продовжив попередню тему свого критичного розгляду цілісної єдності елементів культури індустріально-масового соціуму, які сприяють утвердженню в суспільстві його ідеології як цілком панівної. На переконання Теодора Адорно, сукупний вплив тих елементів, зокрема, культуріндустрії, системної філософії, науково орієнтованого пізнання тощо на колективну свідомість західних європейців виконує функцію дієвого чинника владного контролю над їхнім спільним життям. У своїх філософсько-освітніх творах Теодор Адорно здійснив також критичний напад на шкільну та університетську освіту повоєнної Західної Німеччини. Ця освіта, на думку філософа, залишається традиційно незмінною, що унеможливорює будь-які серйозні антиідеологічні перетворення в її системі. Такі зміни завдяки оновленому освітньому процесу сприяли б вихованню молодого громадянина, свідомого й активного учасника демократичних перетворень у посттоталітарному суспільстві. Однак, за Теодором Адорно, освітній процес у нерезформованому університеті залишається керованим передовсім носіями цієнтичної свідомості, що жодним чином не сприяє антиідеологічному вихованню студентів. У цій роботі Теодор Адорно зауважив особливе значення для освіти гуманітарних наук, які німецькою мовою перекладають як «науки про дух», традиційно присутніх у німецькій університетській освіті. На його переконання, гуманітарні науки, як науки про дух, через превалювання в освітньому процесі «диктату наукового ідеалу» втратили присутність у собі чинника індивідуального духу людини. Ознаками наявності того явища в університетській освіті Теодор Адорно назвав: абсолютний пріоритет серед гуманітарних студій досліджень наукового характеру, відсутність особистої педагогічної роботи викладача зі студентом-гуманітарієм, тенденція боротьби носія уречевленої наукової свідомості проти будь-якого відмінного знання, єдність соціально-та теоретичного конформізму носія тої цієнтичної свідомості. Як і в

¹ Adorno Theodor W. Notiz über Geisteswissenschaft und Bildung // Gesammelte Schriften, Band 10.2: Kulturkritik und Gesellschaft II: Eingriffe. Stichworte. Anhang. – Fr. am M., Hessen : Suhrkamp Verlag GmbH & Co. KG, 1977. – S. 495-498.

² © Переклад із німецької Віталія Брижніка.

инших своїх філософських роботах Теодор Адорно запропонував убачати особисту діяльність людини, зумовлену силою її індивідуального духу, тим природним чинником, який здатний вести безупинну особисту боротьбу з тими негативними явищами в освіті, що заводять на ідеологічні манівці освітній процес в університеті та в освіті загалом.

Ключові слова: гуманітарна наука, освіта, університет, наукова дисципліна, студент, науковий ідеал, наукове мислення, уречевлена свідомість, дух.

Серед аспектів сучасної університетської освіти, які протистоять нині кризовим проявам значно більше за гучні слова я хотів би виокремити один аспект, який, звісно, ще не розглянув, однак, зазначу, що в публічних дискусіях навряд чи також був зауважений достатньою мірою. Цей аспект стосується того комплексу, який відомий як дивергенція* освіти та фахового навчання, однак, жодним чином із ним не збігається. Виразити його [ідейну суть] не так просто; [вихідна] невизначеність і тезовість такої імпровізованої спроби передовсім змушує просити вибачення. Цей аспект вимагає поставити наступні запитання. А саме такі: чи все ще вдало застосовує нині університет освіту там, де вона, відповідно до [власної] тематики і традиції, міцно тримається свого поняття, себто, у так званих гуманітарних науках (Geisteswissenschaften)? Чи може загалом людина з університетською освітою через вивчення гуманітарних наук здобути той різновид духовного (geistiger) досвіду, який був зауважений через [порівняння з] поняттям освіти, і який присутній у самому сенсі предметів, із якими та людина має справу? Чимало ознак указують на те, що з моменту поширення в суспільстві поняття науки, що сталося після розпаду великої філософії, і після чого це поняття отримало характер монополії [на пізнання], та освіта стала слабкою, [а тому назване] поняття на неї претендує через свою монополію. Наукова дисципліна є духовною формою того, що Гете, як і Гегель вимагали [визнати] як відчуження: це – відданість духу тому, що йому є протилежним і чужим, завдяки чому дух лише і здобуває свою свободу. Той, хто відкинув [таке бачення] цієї дисципліни через своє аматорське, безоглядне мислення та досвідчену балаканину вельми легко спускається нижче рівня того, до чого відчував легітимну відразу – до нав'язаної йому в гетерономний спосіб методи**. Але названа дисципліна, та відповідне їй уявлення про науку, з часом перетворилося на протилежність того, що Фіхте, Шелінг та Гегель уявляли собі під словом [наука], і досягло фатальної надмірності коштом [утрати] протилежного собі моменту, без чого не можна себе скасувати за допомогою проголошених декретів. Спонтанність, сила уяви, свобода оперування речами, не зважаючи на всі, різні за смислами пояснення, настільки обмежені [через розгляд] усюдисущого запитання «це – також наука?», що це, приголомшуючи [всіх], за-

грожує духу в його власній сфері. Функція поняття науки [на сьогодні] зазнала раптових змін. Багатогалузева методична охайність, загальна контрольованість, консенсус компетентних учених, доказовість усіх тверджень, навіть логічна строгість руху міркувань не є духом: критерій неспростовного [знання] завжди дається взнаки тому духу, як водночас і навпаки. Там, де конфлікт із нерегламентованим розумінням уже вирішений, не можна зрозуміти діалектику освіти, [себто,] внутрішній процес [взаємин] суб'єкта та об'єкта [освіти], що було спроектоване ще в добу Гумбольдта***. Упорядкована гуманітарна наука є радше інверта-ризацією та рефлексивою формою [буття] духу, ніж його власним життям; як неподібне, життя хоче пізнати дух і підносить свою неподібність до максими. Але життя посідає місце духу; а відтак останній зникає, як також і в самій науці. Це відбувається саме тоді, коли науку вбачають одним-єдиним засобом освіти, а суспільний устрій не санкціонує нічого іншого. Чим більше наука демонструє свою нетерпимість щодо духу, який не подібний до неї, чим більше домагається своїх привілеїв, тим більше вона здогадується, що не виконує своїх обіцянок. У розчаруванні багатьох студентів-гуманітаріїв, що виникає в перші семестри університетського навчання завинила не лише їхня наївність, а також і те, що гуманітарні науки втратили момент тої наївності, [момент свого] безпосереднього ставлення до об'єкта, без чого дух неживий; до того ж, варто зауважити, брак наївності у самоосмисленні [науки]**** є не менш наївним. Навіть там, де гуманітарні науки світоглядно опонували позитивізму вони таємно потрапили під чари позитивістської манери мислення, [що є втіленням] уречевленої свідомості. Відповідно до загальносуспільної тенденції, наукова дисципліна стає табу, яке накладають на все те, що уперто не репродукує надане [знання]; але достоту ця упертість якраз і визначала б дух. В іноземному університеті студенту, який вивчає історію мистецтва кажуть, що вони тут не задля того, аби думати, а для того, аби досліджувати. Хоча цей випадок стався в Німеччині, стався через повагу до традиції, від якої залишилося [щось] трохи більше за ту повагу, котру виражали не такими сухими словами, однак [зауважу, що] поширена тут форма праці також не дозволяє заспокоїтись.

[Виконання] рішення стосовно прилаштованих механізмів уречевленої свідомості часто перекладають на предмети [пізнання гуманітарної науки], що стає на заваді [діяльності такої] освіти, яка могла залучитися до опору названому уречевленню. Плетиво [різноманітного знання], за допомогою котрого впорядкована гуманітарна наука піднесла [теоретичний статус] своїх предметів, відповідно до наявної тенденції стає фетишем; [будь-яке] інше, відмінне знання постає ексцесом, якому немає місця в науці. Сумнівний із філософської точки зору культ буттєвого першопочатку, яким переймається школа Мартіна Гайдегера****, на-

вряд чи [своїм блиском] дуже засліпить молодих гуманітаріїв, також він не сприятиме [задоволенню їхньої] істинної потреби [щодо знання]. Ця молодь щодня бачить, що наукове мислення замість того, аби розкривати [суть] феноменів задовільняється [лише розглядом] уже готової [їхньої] форми. Однак, через те, що ця школа недооцінює [важливість розгляду руху] суспільного процесу, який уречевлює мислення, вона у свою чергу перетворює сам буттєвий першопочаток на [елемент] сфери фахової діяльності, на те, що є уявно радикальним, а отже, саме тому змінює його на питання, котре спеціалізоване більшою мірою. Те, чим уречевлена наукова свідомість бажає [володіти] замість матеріальних речей, являє собою суспільну тенденцію: тільки-но наважуються охопити [певне знання] за допомогою інституційної галузі науки, на яку уречевлена свідомість спирається як на одну-єдину інстанцію, та свідомість закликає [повернутися] до того, що вона [вже й] забула. Це є втіленням імпліцитного конформізму гуманітарної науки. Претендуючи на [роль чинника освітнього] формування людей як носіїв духу, у такий спосіб вона їх радше ламає. Зазнавши такого впливу, ці люди самі започатковують у собі більш-менш довільний самоконтроль. Це передовсім їх спонукає нічого не казати про те, що не належить до встановлених правил гри їхньої науки; поступово вони втрачають здатність адекватно сприймати навіть останнє. З іншого ж боку, самим духовно сформованим людям важко даються якраз ті питання, що академічно їх поєднують [із науковим середовищем], [ті питання, про які] вони думають щось інше, ніж те, що відповідає невиразному, а отже, потужнішому науковому ідеалові.

Репресивна влада названого наукового ідеалу жодним чином не обмежується [керуванням] простими педагогічними чи технічними фахівцями. Через [це керування тими людьми науковий] диктат, який займається практичною корисністю, а також її охоплює, не може відповідати тій корисності. Саме тому поняттю науки, яке безупинно поширювалося [в суспільстві] з того моменту, коли науку та філософію роз'єднали спільні для обох збитки та провина, іманентно притаманна [суть] знедуховлення*****. Несвідомо академічна освіта спрацьовує там, де вона тематично має справу з Духовним, уподібнюючися [таким чином] до науки, критеріями якої є виявлене й очевидне [знання] та їхнє поширення, що представляють ту фактичність, якою життєвий елемент духу не задовільняється. Наскільки глибоко зрослися разом знедуховлення та онаучнення вказує на те, що вже готові філософеми уводитимуть іззовні наче протиотруту. Їх інфільтрують у гуманітарно-наукові інтерпретації, аби надати останнім відсутнього глянцю, без огляду на те, що вони виникають [якраз] завдяки пізнанню самих духовно сформованих людей. А потім, із кумедною значущістю, у всьому, що було зауважене, знову, недиференційовано, виявляють подібне.

Простір між духом та наукою охопив вакуум. Отож, не лише фахова освіта себе вже не формує, а також і сама освіта цим не переймається. Вона поляризує себе, [свою діяльність], на методологічні та інформаційні моменти. На відміну від останнього, сформований дух міг так само бути мимовільною формою реакції [на зауважену ситуацію], як і сама його міць. [Утім,] сутність освіти втратила будь-яку підтримку, навіть од вищих шкіл. Через те, що нерелектоване онаучнення більшою мірою переслідує дух як різновид безглуздя (Allotria), воно глибше вплутується в заперечення змісту того [предмету], із яким має справу, заперечуючи також і те, що вважає своїм завданням. Якщо університети зобов'язані стати [вартими] іншого сенсу, тоді в гуманітарних науках вживатимуть рішучі заходи, не менше, ніж у фахових дисциплінах, яких ті науки безпідставно гадали перевершити [через свій стосунок] до духу.

Примітки перекладача

* Дивергенція (лат. *divergentia*) – розходження.

** Гетерономія (від давн. грецьк. ἕτερος – інший, та νόμος — закон) – чужерідна закономірність; те, визначене чужими щодо об'єкта зовнішніми законами. У філософії гетерономія – підпорядкування волі суб'єкта чужому й незалежному від нього закону або іншим зовнішнім причинам (традиціям, потягам, нормам, що встановлені іззовні). Адорно цією фразою натякає на свою неомарксистську критику традиції європейської трансцендентальної філософії (від І. Канта до М. Гайдегера), характерним елементом якої, на його переконання, є стійка традиція продукування різноманітних пізнавальних методологій. Цю критику Адорно здійснив у своїй книжці «До метакритики теорії пізнання» (1956).

*** Гумбольдт Фрідріх Вільгельм Крістіян Карл Фердинанд Фрайгер фон (1767 – 1835) – німецький філолог, філософ, лінгвіст, державний діяч, дипломат. Один із засновників лінгвістики як науки. Гумбольдт, поєднавши у своїх особистих переконаннях ідеї європейського Просвітництва, здійснив реформу гімназійної освіти у Пруссії. Був засновником Берлінського університету (1809).

**** Поняття самоосмислення (*Selbstbesinnung*) Адорно застосував у таких попередніх доповідях, як «Що означає: опрацювання Минулого» (1959) та «Філософія і вчитель» (1961). В останній роботі Адорно охарактеризував «самоосмислення» як особливу дію свідомості освіченої людини. Такої людини, яка спроможна зрозуміти внутрішній сенс своєї інтелектуальної діяльності, а також сенс педагогічної роботи, виконання котрої цілком властиве її як інтелектуалові. З іншого ж боку, Адорно запропонував убачати «самосмислення» спільним елементом загального пошуку як наукового, так і філософського знання.

***** Гайдегер Мартін (1889 – 1976) – видатний німецький філософ, один із найупливовіших європейських мислителів ХХ ст. Філософські переконання Мартіна Гайдегера отримали ідейну підтримку від багатьох європейських інтелектуалів. Неомарксист Адорно протягом життя, у багатьох своїх філософських роботах, приміром, у творі «До метакритики теорії пізнання» (1956), у «Жаргоні справжності» (1964), у «Негативній діалектиці» (1966) тощо, критикував елементи онтології Мартіна Гайдегера. На особисте переконання Адорно, вплив учення Мартіна Гайдегера, разом з іншою трансцендентальною філософією, негативним чином дається взнаки інтелектуальній активності будь-якої освіченої лю-

дини. Через цей вплив, за Адорно, відбувається ідейне примирення інтелектуала із соціальною реальністю, що унеможлиблює його особисту ідейну боротьбу проти панівної соціальної ідеології. ***** У тексті Адорно використав поняття *Entgeistung*. Це слово, що має корінь *-geist* (нім. *Geist* – дух, а також «розум»; «думка» тощо) походить од німецького дієслова *entgeisten* – позбавити розуму. Також цей корінь мають такі німецькі дієслова, як *entgeistern* (приголомшити, спантеличити) та *entgeistigen* (матеріалізувати). Варто зауважити, що слово знедуховлення наявне в лексиконі української мови. Приміром, львівський літературознавець Тимофій Гаврилів опублікував 2005 року статтю, що має назву «Трилогія знедуховлення» австрійського письменника Роберта Менассе як постмодерне підважування ідентичності традиційного жанру».

Теодор Адорно. Примечание о гуманитарной науке и образовании (перевод, аннотация и примечания Виталия Брыжника)

Статью «Заметка о гуманитарной науке и образовании» немецкий социальный философ Теодор Адорно, представитель критической теории общества, опубликовал в 1962 году. В этой работе по философии образования Адорно продолжил предыдущую тему своего критического рассмотрения целостного единства элементов культуры индустриально-массового социума, которые способствуют утверждению в обществе его идеологии как абсолютно господствующей. По мнению Теодора Адорно, совокупное влияние таких элементов, как культуриндустрии, системной философии, научно ориентированного познания и т.д. на коллективное сознание западных европейцев выполняет функцию действенного фактора властного контроля их совместной жизни. В своих произведениях по философии образования Адорно совершил также критическое нападение на систему школьного и университетского образования послевоенной Западной Германии. Это образование, по мнению философа, остается традиционно неизменным, что исключает любые серьезные антиидеологические преобразования в ее системе. Такие изменения в обновленном образовательном процессе способствовали бы воспитанию молодого гражданина как сознательного и активного участника демократических преобразований в посттоталитарном обществе. Однако, по Теодору Адорно, образовательный процесс в нерезформированном университете остается управляемым носителями сциентистского сознания, что никоим образом не способствует антиидеологическому воспитанию студентов. В этой работе Адорно отметил особое значение для университета гуманитарных наук, которые на немецком языке читаются как «науки о духе», традиционно присутствующих в немецком университетском образовании. По его убеждению, гуманитарные науки, как науки о духе, из-за превалирования в образовательном процессе «диктата научного идеала» потеряли присутствие в себе фактора индивидуального духа человека. Признаками наличия такого явления в университетском образовании Адорно назвал: абсолютный приоритет среди гуманитарных студий исследований научного характера, отсутствие личной педагогической работы преподавателя со студентом-гуманитарием, тенденция борьбы носителя

овеществленного научного сознания против любого отличного знания, единство социального и теоретического конформизма носителя сциентистского сознания. Как и в других своих философских работах Адорно предложил рассматривать личную деятельность человека, обусловленную силой его индивидуального духа, как природный фактор, который способен вести непрерывную личную борьбу с теми негативными явлениями в образовании, которые заводят в идеологические заблуждения образовательный процесс в университете и в образовании в целом.

Ключевые слова: гуманитарная наука, образование, университет, научная дисциплина, студент, научный идеал, научное мышление, овеществленное сознание, дух.

Theodor W. Adorno. The Note on the Humanities and Education (translation, abstract and notes by Vitalii Bryzhnik)

The article «The Note on the Humanities and Education» by the German social philosopher Theodor Adorno, a representative of the critical theory of society, was published in 1962. In this philosophical-educational work Theodor Adorno continued the preliminary theme of his critical consideration of the unity of the elements of the culture of the industrial-mass society, which contribute to establishment in social life of industrial-mass ideology as completely dominant. In his philosophical-educational works Theodor Adorno also carried out a critical attack on the school and university education of post-war West Germany. According to the philosopher, this education remains traditionally unchanged, which makes it impossible for any serious anti-ideological transformation in its system. Such changes because of updated educational process could have contributed to the upbringing of a young citizen, a conscious and active participant in democratic transformations in the post-totalitarian society. However, according to Theodor Adorno, the educational process in the unreformed university remains controlled primarily of the agents of the scholarly consciousness, which in no way contributes to the anti-ideological upbringing of students. In this work Theodore Adorno noted the special significance of the humanities, which in German are translated as «sciences about the spirit», which traditionally present in German university education. In his opinion, the humanities, as the sciences about the spirit, because of the prevalence in the educational process of the «dictates of the scientific ideal» lost the presence in itself of a factor of the individual human spirit. Theodor Adorno called of the signs of the presence of such a phenomenon in university education: the absolute priority of scientific research among humanities study, the lack of personal pedagogical work of a university teacher with a student of humanities, the tendency of struggle of the agent of the reified scientific consciousness against any different knowledge, the unity of the social and theoretical conformism of the agent of that conceptual consciousness. As in his other philosophical works, Theodore Adorno proposed to perceive of personal activity of a human, what is due to the strength of his individual spirit, the natural factor that is capable of conducting a continuous personal struggle with negative

phenomena in education, which ideologically influence to the educational process at the university and in education in general.

Keywords: *humanities, education, University, scientific discipline, student, scientific ideal, scientific thinking, reified consciousness, spirit.*

Брижнік Віталій Миколайович, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України.

<https://orcid.org/0000-0003-1674-8294>

E-mail: Bryzhnik-@ukr.net

Bryzhnik Vitalii Mykolaiovych, Doctor of Philosophy, Associate Professor of the philosophy cathedra at Borys Grinchenko Kyiv University, Leading Researcher, Institute of Higher Education, NAES of Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0003-1674-8294>

E-mail: Bryzhnik-@ukr.net